

himme kaydında ise Tikrît sancağının Musul eyaletine bağlandığı ifade edilmiştir. Daha sonraki sancak listelerinde de Tikrît Musul'un altı sancağından biri olarak kaydedilir. XVII. yüzyılda Rakka eyaletine bağlı bir sancak merkeziydi. 1717-1730 yıllarında tekrar Musul eyaletine bağlandı. Tanzimat'tan sonraki düzenlemelerle Tikrît, Bağdat vilâyetinin Sâmerrâ kazasına bağlı bir nahiyeye merkezi oldu. XIX. yüzyılda nüfusu 4000-5000 kişiydi ve hayvan derisinden kayıkları ve seyyar tüccarları ile meşhurdur. Halk hasırcılık, balıkçılık ve ziraatla meşgul olurdu.

I. Dünya Savaşı'nda Tikrît İngilizler tarafından işgal edildi. İngiliz mandası döneminde (1920-1932) idarî bakımdan Sâmerrâ'ya bağlı bir kaza merkeziydi. 1976'da Selâhaddin muhafazasının idarî merkezi oldu. Bölgede yoğun bir nüfusa sahip olan Türkmenler bu tarihten sonra güneye sürgün edildi. 1972 kalkınma programı kapsamına alınınca şehirde tarım, hayvancılık, deri ve dokuma sanayii gelişmeye başladı. Bu programın yetersiz kalması üzerine yapılan ikinci kalkınma planının ardından şehir kuzeybatı ve doğu istikametinde gelişti. Ticaret yönünden, idarî ve askerî bakımdan gelişmesi yanında parkları bahçeleri, geniş caddeleriyle planlı bir şehir durumuna geldi. Irak'ın eski devlet başkanı Saddam Hüseyin'in memleketi olan Tikrît onun döneminde özel himaye gördü, dönemin birçok yöneticisi bu şehirden tayin edildi. XX. yüzyılda harabeye dönen Tikrît Kalesi 1969'da restore edildi. Abbâsiler'den kalma ulucamisi, Osmanlılar'dan kalma Mescid-i Vasat'ın yanı sıra şehirde XX. yüzyılda inşa edilen Mescidü's-Şerîa (1932), Selâhaddin (1956), Mescidü's-Şühedâ (1960), Paşa Mevlüt Muhlis Camii (1973) gibi camilerle pek çok tekke bulunmaktadır. 1987'de Tikrît'te Irak'ın en büyük üniversitelerinden biri kuruldu. Halkın çoğunluğu Sünnî olmakla birlikte az sayıda Şii de bulunmaktadır. Şehrin nüfusu 1984'te 34.908 iken 2002 nüfus sayımında 260.000'e ulaştı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 64, s. 69, 95, 107; Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), bk. İndeks; İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1416/1996, s. 331, 366-367; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 47; III, 476-477, 590; IV, 8, 21, 24, 35-36; VI, 34, 35, 39, 133, 136, 230; IX, 176, 490; X, 10, 98, 129, 141; Yezîd b. Muhammed el-Ezîdî, *Târîhu'l-Mevşil* (nşr. Ali Habîbe), Kahire 1387/1967, s. 33, 67, 92-93, 118, 216, 287, 364, 399, 416; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 86; Makdisî, *Ahşenü'l-tekâsim*, s. 123; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 67-68; İbn Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara* (trc. İsmail Güler),

İstanbul 2003, s. 170; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 38-39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 627, 628; X, 419-420; ayrıca bk. İndeks; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 256; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, I, 119, 138, 141, 148, 158-159; Hamdullah el-Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb*, Bombay 1893, s. 137; Koçi Bey, *Risâle* (Danışman), s. 138; Hüseyin Erîm, *Târîhu'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûki*, Bağdad 1385/1965, s. 13-14, 73, 100, 155-157, 211, 304, 306; G. le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 24, 57, 84, 87; Raşîd Abdullah el-Cümeylî, *Devletü'l-Atâbekiyye fi'l-Mevşil*, Beyrut 1980, s. 27, 53; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 33, 50, 411-416; M. G. Morony, *Iraq after Conquest*, Princeton 1984, bk. İndeks; İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 1997, I, 334; Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Teşkilâtı (1717-1735)*, Ankara 1997, s. 24, 141; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşîdin Devri (Dört Halife Dönemi, 11-40/632-661)*, İstanbul 2014, s. 179-180; Mahmûd Yâsîn Tikrîti, "Ulemâ'u Tikrît ve devrühümül-'ilmî fi'l-ḥaḍâretü'l-'Arabiyyeti'l-'İslâmiyye (H. VII-VIII.)", *el-Mü'errihu'l-'Arabî*, sy. 55, Bağdad 1987, s. 149-161; *Kâmûsü'l-'alâm*, II, 1660; J. H. Kramers, "Tekrît", *IA*, XII/1, s. 139-140; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Takrît", *EP* (İng.), X, 140-141; *Mevsû'atü Medineti Tikrît*, Bağdad 1416-18/1995-98, I-V, tür.yer.; Behzâd Lâhûti, "Tikrît", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahrân 1383/2004, VIII, 27-31.

MUSTAFA DEMİRCİ

TIKVEŞ

Makedonya'da tarihi bölge ve kaza merkezi.

Bölge adı olarak Makedonya'nın güneyinde Vardar nehrinin her iki yakasında yer alan, sıradağları Yunan topraklarıyla doğal bir sınır teşkil eden, çoğunlukla tarım arazileriyle kaplı kesimi ifade eder. Aynı zamanda Ortaçağ'ın sonlarında ve Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde bölgenin idarî merkezi olan kalenin de adıdır. Bu adın Slavca'da "bal kabağı" veya "bal kabağı gibi olan" anlamındaki Tikva'dan yahut İlliryalılar'a ait benzeri bir kelimedenden geldiği ileri sürülür. Bölgenin merkezi Selânik'in 129 km. kuzeybatısında küçük bir kasaba olan Kavadarci'dir. 1395-1912 arasında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmıştır. XVII. yüzyıldan 1912'ye kadar kazanın doğusunda bulunan ve yerel dilde "Türklük" olarak anılan bölge sekiz yörük köyünü de içeren geniş bir müslüman nüfusu barındırmıştır.

Tarihinin büyük bir bölümünde Tikveş, içerisinde hiç şehrin yer almadığı, 1519 ve 1570 yılı kayıtlarına göre sadece irili ufaklı 110 köyün olduğu, ekonomisi çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayanan bir bölge durumundadır. Bu tablo Antik-

çağ'da da hemen hemen aynıdır. Surları, sarayları, bir tiyatrosu, hamamları, erken dönem ait birkaç büyük kilise ve sinagogu ile gerçek anlamda bölgenin tek şehri olan Stobi, Tikveş'in kuzey sınırında yer alıyordu. Stobi 600 yıllarında Gotlar, Hunlar, Avarlar ve Slavlar'ın işgaliyle bir daha yeniden inşa edilmemek üzere yıkıldı. Ardından rivayete göre I. Bulgar İmparatorluğu'na bağlı olarak bölgeye Slav kabileleri yerleşti ve 976-1014 yılları arasında kısa ömürlü Çar Samuel İmparatorluğu'nun bir parçası olageldi. 1202'ye kadar bölge Bizans'ın kontrolündeydi ve daha sonra bu topraklar çok defa el değiştirdi. 1202-1224 arasında (Selânik merkezli) Monferrali Boniface'in Frank Kontluğu'na, ardından bir süre Epir Despotluğu'na (Yanya-Narda) bağlandı. 1230'da Epir Despotluğu'nun gücünü zayıflatan Klokotnica savaşı sonrasında bölge yeniden Bulgarlar'ın eline geçti. 1246 yılında İmparator İoannes Vatateses tarafından tekrar işgal edilen topraklar Bizans'ın halefi olan İznik Devleti'ne tâbi oldu. Son olarak da 1330'da Kral Stefan Decanski önderliğindeki Sırp tarafından işgal edildi. Sırp Çarı Stefan Duşan'ın ölümünün ardından onun kurduğu kısa ömürlü imparatorluk çok sayıda küçük prensliğe bölündüğünde (1355) Tikveş, Köstendil'de yaşayan Dejanović ailesinin (Dragaşi) Sırp-Bulgar Prensiği'nin bir parçası haline geldi. 1371'de Osmanlılar'a bağlı bir derebeylik oldu, son prens Konstantin Dejanović'in 1395'te ölümü üzerine kendinden sonra uygun bir halef bırakmadığından Osmanlı topraklarına katıldı. Son prens Konstantin'in adı Osmanlı sancağı olan "Köstendil" ile (Kostadin ili) yaşatıldı.

Ortaçağ'da Tikveş'in bilinen ilk merkezi (Manastır / Bitola ve Pirlpe ile beraber) Pelagonia ovasından Vardar nehri vadisine kadar uzanan ve şehri kuzeyde Üsküp'le, güneyde Selânik'le bağlayan antik yol üzerindeki Devol Kalesi'dir. Devol, Raečka nehrine nâzır Drenovo köyüne 2 km. mesafede bulunmaktadır. Ortaçağ'ın başlarında Roma'dan kalan Akropolis (İçkale), Stobi yıkıntılarında alınan taşlarla yeniden inşa edilerek Devol Kalesi meydana getirildi. Burada X ve XII. yüzyıllara ait Slav seramikleri ve Bizans imparatorları İoannes Tsimikis'ten (969-976) II. Andronikos'a (1282-1328) kadar çeşitli madenî paraların bulunması kalenin tarihi hakkında bir fikir vermektedir.

Sırp işgaliyle birlikte (1328 veya 1335) Devol önemini ve idarî merkez olma fonksiyonunu yitirdi, merkez olma özelliğini

Kavadarcı'nın 8 km. güneyinde ve Črna nehrinin 160 m. üstünde yer alan Tikveš Kalesi'ne bıraktı. Devol Kalesi gibi Tikveš Kalesi de Roma döneminden kalma 140 x 155 metrelik büyük bir dikdörtgen yapının üzerine inşa edilmişti. Yeni yapılan kale ise 56 x 30 metrelik alan üzerinde yükseliyordu. Kalenin altında Črna nehrinin kenarında, birinin duvarlarında Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyılına ait fresklerin de bulunduğu üç kiliseyi barındıran bir yerleşme yeri vardı. Tikveš Kalesi'nden Bizans ve Slav kaynaklarında bahsedilmemektedir. Kalenin varlığı, Ortaçağ'dan kalma Slav çömlekleri ve XIII. yüzyıl ile sonrasına ait Bizans paralarıyla ispatlanmıştır. Osmanlı kaynaklarında kale, XV. yüzyılın sonlarından itibaren Ustrumca kazasına bağlı Tikveš nahiyesinin merkezi olarak gösterilmektedir. 978 (1570) yılı tahrir kayıtlarında Tikveš'te otuz altı hânenin var olduğu kaydedilmektedir. 1031 (1622) tarihli cizye defterinde sekiz, 1052 (1642) tarihli defterde altı hânedan bahsedilmekte, 1065 (1655) tarihli defterde ise Tikveš'ten artık hiç söz edilmemektedir. İdare daha merkezî konumda bulunan ve 1570 tarihli Köstendil defterinde yirmi dört, 1031 (1622) tahririnde ise elli üç hânedan oluştuğu zikredilen Kavadarcı'ya taşındı. Evliya Çelebi ise 300 hânedan bahseder. XIX. yüzyılın ortalarında hâne sayısı 3000'den fazla nüfusa birlikte 600'ü buldu.

Bölgede Ortaçağ'dan kalma birkaç seçkin Bizans-Slav dinî yapısı halen korunmaktadır. Bunların arasında Kavadarcı'nın 10 km. batısındaki Drenovo köyünde yer alan, kitâbesinde 1355 yılında onarıldığı belirtilen ve Çar Duşan dönemine ait bazı duvar süslemeleri olan Meryem Ana Kilisesi zikredilmelidir. Bu yapı esasen İmparator VI. Konstantinos döneminde (780-797) yapılan, dolayısıyla çok daha eski bir kilise olan Selânik Ayasofya Kilisesi'nden esinlenilerek inşa edildi. Sanat tarihi açısından büyük önemi olan Pološko Manastırı ise Tikveš Kalesi'ne yakın bir diğer yapıdır. Manastır, 1340'tan biraz önce Çar Duşan tarafından kardeşi Dragutin'in mezarını yerleştirmek üzere inşa ettirildi. XIV. yüzyılın ortalarında manastırın içerisi Çar Duşan, halefi Kral Uroş, eşi Kraliçe Elena, Duşan'ın kardeşi Dragutin ve elinde manastırın bir modelini tutan eşi Maria'nın portreleriyle süslendi. Ortaçağ Tikveşi'nden hâfizalarda kalan noktalardan biri de bölgenin güneybatısında bulunan bir köyün adına dayanır: Kumanicevo (Kuman köyü). Yakınlarda mevcut bir tepenin adı-

nın da Kumanov Glava (Kuman başı) olması bölgede Kıpçak Türkleri'yle Makedonya Kumanları'nın bir yerleşiminin olduğuna işaret etmektedir. Köyden ilk defa 1378 yılında Prens Konstantin Dejanović'in köyü Panteleimon Athos Manastırı'na bağışlamasından dolayı bahsedilse de burası bundan en az bir asır daha eski bir yerleşim olmalıdır.

1395 yılı öncesinde Tikveš kesiminin nüfusuna dair herhangi bir kayıt yoktur. 1348'de başlayan veba salgınından ötürü pek çok Avrupa ülkesinde köyler boşaldığı gibi buranın da XIV. yüzyılda nüfusunun nisbeten düşük olduğu tahmin edilebilir. Bir iyileşme ancak XV. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş başlayabildi. Tikveš bölgesinin nüfusuna dair eldeki en eski bilgi 893 (1488) tarihli cizye defterinde yer alır; buna göre Tikveš'te 2509 hâne mevcuttur. 925 (1519) tarihli mufassal Köstendil sancağı tahririnde Tikveš'in seksen altı köyünde mevcut hâne sayısının 2997'ye yükseldiği görülür. Bu nüfusun yaklaşık % 1'i (yirmi dokuz hâne) müslümandır. 978 (1570) tahririnde ise rakamın 110 köyde 170'i (% 4) müslüman olan 3980 hâneye ulaştığı dikkati çeker. Tahrir aynı zamanda, daha önce ıssız olan ve sonrasına "Türklük" diye anılacak Vardar'ın doğusundaki arazide yavaş yavaş bir iskân hareketinin başladığını da gösterir. Brusnik köyüne dair önceki tahrirdeki veriler buranın daha evvel Peşternica köylüleri tarafından işlenen boş bir mezra olduğuna, ancak Türkler'in çoğunluğu eşkinici veya yamaklık gibi görevleri olan milislerden meydana gelen on sekiz hâne ile birlikte buraya yerleştiğine işaret etmektedir. Valci Dol mezrası 1570'te yörüklerle bir imamdan oluşan dört hâneyi içeriyordu ve köy olarak kayıtlara geçmişti. Türklük bölgesinin güneydoğusunda yer alan önemli bir köy olan Gradec yakınlarına Turgut Fakih önderliğinde kırk iki hâne yerleşmişti. Bunlar Selânik yörükleriydi. Zamanla daha çok sayıda yörük Türklük denilen bu yerdeki mezralara yerleşti ve Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde nüfusları 2000'i buldu. Tikveš'in daha geniş olan batı kısmında İslâmiyet farklı bir şekilde yayıldı. Buradaki müslümanların çoğunluğu yerli mühtediler veya onların soyundan gelenlerden meydana geliyordu. Mevcut söylemde kırsal kesimde yaşanan ihtidâ hareketleri, arazisi bulunmayan köylüler ya da cizyeden kurtularak toplumda daha iyi bir yer edinmek isteyen çiftçilerle açıklanmaya çalışılır. Ancak burada durum farklıdır. Krivolak, Dolni Disan ya da Pe-

velište gibi köylere dair 1570 yılı kayıtları bütün mühtedilerin tam teşekküllü çift sahibi kimseler olduğunu göstermektedir. 1031 (1622), 1046 (1636) ve 1052 (1642) cizye kayıtları hıristiyan nüfusta hızlı bir azalmaya işaret eder. Bu azalma kısmen yaşanan iklim değişikliğiyle, kısmen de İslâmlaşma ile bağlantılıdır. Sonuçta 1889'da Tikveš köylerinde % 49'undan fazlası müslüman olan 7541 hânenin varlığı bilinmektedir. Mühtediler Makedonca olarak bilinen Batı-Bulgarca lehçesini konuşuyordu (Torbeş veya mahallî olarak daha çok bilinen Pomaklar).

Osmanlı idaresiyle birlikte ortaya çıkan Tikveš bölgesinde yeni ziraî ve iktisadî gelişmeler oldu. Muhtemelen XV. yüzyılın ikinci yarısında pirinç ziraatı başladı. 925 (1519) tarihli mufassal Köstendil tahriri (BA, MAD, nr. 170) Tikveš nahiyesinin beş farklı yerinde çeltik tarımının yapıldığını gösterir. 978 (1570) yılı tahririnde çeltikçi on beş müslüman ve 105 hıristiyan ismi sayılır. İşin başında müslümanlar bulunuyordu ve sulama kanallarının bakımını üstleniyordu. 1519 ve 1570 defterlerinin bir mukayesesi Tikveš çeltikçilerinin pirinç üretiminde önemli ölçüde artış olduğuna işaret eder (1519'da yılda 3634 kile / 33 metrik ton, 1570'te 47 metrik ton). Hıristiyan veya müslüman olmalarından bağımsız olarak çeltikçiler imtiyazlı bir konuma sahiptiler. Avârız ve tekâlif vergilerini ödemiyorlar (Manastirec ve Vozarci örneğinde), bazı durumlarda hâne başına düşen 25 akçelik ispençeyi de vermiyorlardı.

Osmanlılar'la birlikte nâdir bulunan pahalı bir mineralin kullanımı da başladı. Bu, bütün Rumeli'de tek olan, Tikveš'in güneybatı ucundaki Moriovo bölgesinde yer alan Rožden köyü yakınlarındaki arsenik (zırnık / zırnık) madenidir. Osmanlı Balkanları'nda Rožden zırnıkından başka sadece Bosna'daki Kresevo maden şehri yakınlarında zırnık bulunuyordu. 1467-1468'de Rožden köyünde otuz yedi hâne mevcuttu. Arsenik madeninin işletilmesi dolayısıyla bu köy bir nahiyenin merkezi haline geldi ve 1481-1482'de 76, 1530'da 157 hânelik (yaklaşık 700-750 kişilik) bir nüfusa ulaştı. XVII. yüzyılın sonunda meydana gelen büyük karışıklıklar sürecinde arsenik üretimi durdu. Bölgenin iktisadî hayatında önemli olan bir diğer üretim de şarapçılıktır ve 1519, 1550, 1570 tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı döneminde de önemli gelir kaynağı durumundaydı. Pek çok köyün ekonomik hareketliliğinin yarısını şarap üretimi teşkil ediyordu.

1081 (1670) yılında Arnavutluk'tan gelip Ohri, Manastır ve Pirlpe üzerinden Ustrumca ve ötesine seyahat eden Evliya Çelebi, Tikveş'ten de kısaca bahseder. Aslında kendisi yeni gelişmekte olan Kavadarci kasabasını tasvir etmektedir. Dört müslüman mahallesi, iki "müşriki" mahallesi ve toplamda 300 kiremit örtülü ev barındıran bu kasabada çok sayıda "ayân-ı kibâr" mevcuttur. Kasabada üç cami, iki mescid, bir medrese, bir mektep, bir hamam, bir tekke ve iki han bulunmaktadır. Kasaba beyaz abâ beziyle meşhurdur. Bu küçük kasaba mâmur yetmiş köyden oluşan bir bölgenin merkezidir. Evliya Çelebi'nin bu tasviri gerçekleri yansıtmamakta olup bazı büyük binaların bânileri ve inşa tarihlerine dair verdiği bilgiler bir hayli eksiktir. Onun çizdiği tablo, ancak Kavadarci'nin 1570-1668 yılları arasında küçük bir köyden gerçek bir kasaba olmaya doğru ilerlediğini teyit eder. Evliya Çelebi'nin bahsettiği medrese aynı tarihli Rumeli kayıtlarında geçmemektedir. Resmî Rumeli kadılık listelerinde de Tikveş, listede yer alan on iki kategoriden onuncu sırada bir kadılık olarak zikredilmektedir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında müşterek Avrupa güçlerine karşı verilen uzun savaş Makedonya'da yıkıcı sonuçlar doğurdu. 1689'da Avusturya ve Macar birlikleri Üsküp ve Prizren'i yıkıp yağmaladılar. İştîp ve Köstendil'i de alarak buralarda müslüman sivilleri katliamdan geçirdiler. Vardar boyunca Tikveş'e çok yakın olan Köprülü'ye (Veles) doğru ilerlediler. Bir kilise defterinin kenarına not edilen bir bilgiye göre 1689'da büyük bir Türk ordusu 100.000 Tatar'ın da desteğiyle geniş bir alanı yeniden ele geçirmiş ve çok sayıda köyü yakıp yıkmıştı. Bu karmaşık dönemin ve ardından yaşanan savaşın

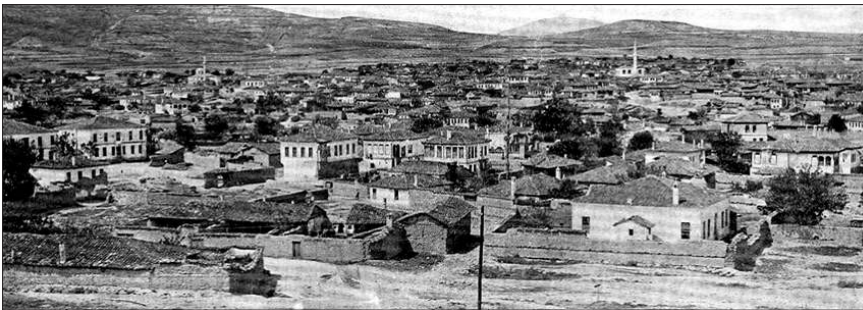
sonrasında (1699) pek çok yerli hıristiyan müslüman oldu, bu da XV. yüzyılda başlayan İslâmlaşma sürecini hızlandırdı (Radovanović, s. 198-200).

Tanzimat'ın bir parçası olan 1864 vilâyet reformu sırasında Tikveş kazası yeniden düzenlendi. Kuzeybatıda Köprülü kazasına bağlı, büyük bir müslüman nüfusu barındıran Kruşevce, Rosoman ve Sirkovo köyleriyle hıristiyan köyleri olan Debrîšte, Faris, Mrzen ve Kamendol, Köprülü'den ayrılarak Tikveş'e bağlandı. Aynı zamanda güneybatıda yer alan Carević, Smolani ve Dren köyleri Tikveş'ten alınıp Pirlpe kazasına, diğer taraftan zırnık madenini içeren Rožden de Pirlpe'den ayrılıp Tikveş'e bağlandı. 1324 (1906) Selânik vilâyeti salnâmesinde kazanın merkezi olan Kavadarci 1297 hâne, elli talebesi olan bir medrese, bir Rifâi Tekkesi, altmış talebeli bir rüşdiye, 150 erkek ve seksen kız talebesi olan iki ibtidâi mektep, bir hususi mektep, bir Bulgar mektebi, on beş han, 225 dükkân ve beş susam yağı değirmeni olan bir kasaba olarak tasvir edilmektedir. Buradaki Şeyh Abdullah Camii, 24 Muharrem 1249 (13 Haziran 1833) tarihinde tescillen ve bir çiftlik, bir değirmen, bir kahvehane ve bazı dükkânların gelirleri kendisine bağlanan bir medrese 1234 (1819) kayıtlarında geçmektedir. Kavadarci'da Melâmî-Nûriyye tarikatına bağlı Abdülkadir Bey Tekkesi ismiyle bilinen bir tekke vardı. 1900 yılında Kančov'un verdiği bilgiye göre kasabada 3120 müslüman (3000 Pomak, 120 Çingene) ve 1940 hıristiyan Bulgar nüfusu mevcuttu. Buna göre kasabanın toplam nüfusu % 62'si müslüman olan yaklaşık 5000 kişiden ibaretti. 1880'de sultanın izniyle arsenik madeni, Selânikli meşhur Alatini ailesiyle Fransız Charteau firmasının ortak teşebbüsü olan Alşam adlı bir Osmanlı-Fransız firması tarafından

tekrar çalışır hale getirildi. Rožden köyü yeniden büyüdü ve 1900 rakamlarına göre nüfusu Tikveş'in güneybatısındaki fakir bir araziye göre oldukça iyi bir rakam olan 984'e yükseldi. Maden 1912-1913 Balkan savaşlarına kadar işletildi. Savaşların ardından nitelikli eleman ve yatırım eksikliğinden ötürü çalıştırılmadı.

Ekim 1912'de Kumanova Savaşı'nın ardından Sırp ordusu bütün Kuzey Makedonya'yı ele geçirerek buraları Sırp Devleti'ne bağladı. Çok sayıda müslüman güneye kaçtı ve ardından Anadolu'ya yerleşti. Haziran 1913'te yerel halk acımasız Sırp yönetimine karşı isyan etti. Tikveş ayaklanması olarak bilinen bu isyan Sırp tarafından zorbalıkla bastırıldı; 1200 kişi öldü, binlerce ev yıkıldı ve 2700 erkek hapislerde çürütüldü. I. Dünya Savaşı'nda Tikveş ile Kuzey Makedonya, Bulgar ordusu tarafından işgal edildi. 1895'te gerçekleştirilen Osmanlı nüfus sayımında seksen yedi köyü ile birlikte Tikveş kazasının nüfusu, hâne sayısı ve savaşlardan sonrasına dair elde edilen rakamlar mukayese edildiğinde (1324/1906 Selânik vilâyeti salnâmesi, Vasil Kančov'un 1900 yılına ait verdiği istatistikler ve Radovanović'in 1922'de yaptığı geniş araştırmanın sonuçları) 1912-1918 arasındaki üç savaşın bölgeye etkileri görülür. 1895'te Tikveş'in neredeyse nüfusunun tamamı hıristiyanlardan oluşan elli dört köyünde 2581 hâne bulunurken 1922'de bu rakam 2635 oldu. Tamamı müslümanlardan meydana gelen on dört köyde ise (sekiz Türk, altı Pomak köyü) 1900'de 1312 hâne varken bu rakam 1922'ye gelindiğinde 1066'ya düştü. Türklük'te yer alan Aşağı ve Yukarı Promet ile Sofular köyleri yıkıldı ve terkedildi, bir daha yeniden inşa edilmedi. Bir diğer Türk köyü Brusnik'in 1895'te 174 olan nüfusu 1922'de yirmi beşe kadar indi. Aynı şekilde Koşarka Türk köyünün hâne sayısı 140'tan elli sekize geriledi. Bir Pomak köyü olan Turska Kuriya'da 1900 yılında 180 nüfus yaşarken 1922'ye gelindiğinde köyde tek bir müslüman dahi kalmadı, sadece kırk hıristiyan hânesi yaşamaya başladı. 1895'te bu müslüman köylerinin nüfusu hızla arttı (hâne başına 5,09 kişi) ve yirmi yedi yıllık süreçte nüfusları kolaylıkla 2000'i bulabildi. Müslüman ve hıristiyanların bir arada yaşadığı on dokuz köyde 1900-1922 arasında hıristiyan nüfusu % 13 azalırken müslüman nüfusunda bu oran % 30'du. 1918-1941 yılları arasında bölgede nisbi bir iyileşme görülse de II. Dünya Savaşı'nda ikinci Bulgar işgaliyle bölge yeniden zarar gördü. 1945'ten

XX. yüzyılın başlarında Tikveş bölgesinin merkezi Kavadarci'yi gösteren bir fotoğraf

sonra Mareşal Tito sınırları açınca Türkçe veya Bulgarca / Makedonca konuşan binlerce müslüman Türkiye'ye göç etti. Tikveş'in özellikle kuzeydoğusunda yer alan geniş köylerde büyük bir müslüman nüfusu günümüze kadar kalmayı başardı.

2002 nüfus sayımına göre Kavadarci, beş satırlık kitâbesinde kaydedildiği üzere, II. Abdülhamid tarafından 1892 yılında yerli müslüman halkın talebi üzerine yeniden inşa ettirilen bir camileri olan, çok küçük bir müslüman nüfusu da içinde barındıran 38.391 kişilik bir nüfusa sahipti. Şehirde mevcut XVIII. yüzyıla ait beş katlı kule Osmanlı döneminden ayakta kalan tek önemli yapıdır. Benzer kulelere çeltikçi köyleri olan Manastirec (Begova Kula) ve Negotin kasabasında da rastlanmaktadır. Negotin'deki kule XIX. yüzyılın başlarında, 1913 Tikveş ayaklanması sırasında yıkılacak olan bedesteni de yaptıran Hacı Tâhir Ağa tarafından inşa edilmişti. Bölgede yer alan köylerde Osmanlı döneminde de faal olan bazı kiliseler vardır: 1595'te yaptırılan Mokliste Manastırı, 1625'te yaptırılan Pravednik Kilisesi ve XVII. yüzyıla ait duvar süslemelerinin tesbit edildiği Klinovo ve Galiste köylerinin kiliseleri bunlar arasında sayılabilir. Büyük oranda müslümanların yaşadığı köylerdeki camiler üzerinde henüz ciddi bir çalışma yapılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cizye Defteri, Sofya Milli Ktp., nr. F. 134A, nr. F.Mk 26/11; V. Kančov, *Makedonija: Etnografija i Statistika*, Sofia 1900, II, 453-456; V. S. Radovanović, *Tikveš i Raječ*, Beograd 1924; L. Schultze-Jena, *Makedonien, Landschafts- und Kulturbilder*, Jena 1927, s. 156-159; K. Balabanov v.dğr., *Spomenici na Kulturata na Makedonija*, Skopje 1980, s. 142-147, 150-157; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mari Eserleri III*, s. 83-84; Džermal Cehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1986, s. 208-209; J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1987, tür.yer.; K. N. Kostić, *Naše novi Gradovi na Jugu* (ed. R. Dordević), Beograd 1922, s. 125; I. Mikulčić, *Srednovekovni gradove i turdini vo Makedonija*, Skopje 1998, s. 200-204 (Devol), s. 204-206 (Grad Tikveš, naselba, regionalno središte), s. 230-238 (Prosek); Z. Georgiev, "Stobi", *Macedonian Cultural Heritage, Archaeological Sites* (ed. P. Kuzman), Skopje 2008, s. 30-35; V. Popovska-Korobar, "Monastery at Pološko", *Macedonian Cultural Heritage, Christian Monuments* (ed. J. Tričkova), Skopje 2008, s. 94-99; J. Wisemann – Dj. M. Zissi, "Excavations at Stobi", *American Journal of Archaeology*, LXXV, Washington 1971, s. 375-411; V. J. Djurić, "Pološko-Hilendarski metoh I Dragutinova grobnica", *Zbornik Narodnog Muzeja*, VIII, Beograd 1975, s. 327-344; S. Pejić, "Arhitektonska plastika Bogorodicine crkve u Drenovo", *Starinar*, XXXVI, Beograd 1985, s. 161-171; *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1971, VIII, 332.

MACHIEL KIEL

TOPALOĞLU, Bekir

(1932-2016)

Kelâm âlimi,
TDV İslâm Ansiklopedisi'nin
kurucularından,
idari ve ilmi sorumlularından.

Nüfus kaydına göre 30 Nisan 1936 tarihinde (aslı 17 Kasım 1932) Trabzon'un o zamanlar Of ilçesine bağlı Dernekpazarı nahiyesinin Fotgene (Taşçılar) köyünde doğdu. Babası ticaretle uğraşan Hüseyin Efendi, annesi Emine Hanım'dır. Anne tarafından dedesi Muhammed Hanefi Kuluoğlu'nun (Lekur Hoca) yanında Kur'an'ı ezberledi. Ardından yine dedesinden medrese geleneğine göre Arapça, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve mantık okudu. Bu suretle medrese tahsilini tamamlayıp on yedi yaşında iken icâzet aldı. 1948'de ilkokuldan mezun oldu. Trabzon'un merkez köylerinden Zankarya'da (Yeşilova) iki yıl imamlık yaptı. 1952'de İstanbul'a giderek yeni açılan İmam-Hatip Okulu'na kaydoldu ve 1959'da burayı birincilikle bitirdi. Aynı yıl yeni açılan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne girdi. Bu arada Sultanahmet'teki Firuz Ağa Camii'nde üç buçuk yıl süreyle imam-hatip olarak görev yaptı. Haziran 1958'de Kadriye Hanım'la evlendi. Bu evlilikten dört kızı oldu. Mehmet Sofuoğlu'nun danışmanlığında hazırladığı "Kur'an'da Kadın" adlı mezuniyet teziyle 1963 yılında Yüksek İslâm Enstitüsü'nden birincilikle mezun oldu. Yüksek öğrenim yıllarında talebe temsilciliği ve talebe cemiyeti başkanlığı yaptı.

Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezuniyetinin ardından İstanbul İmam-Hatip Okulu'nda iki buçuk yıl meslek dersleri öğretmeni olarak çalışan Topaloğlu 1966'da İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde kelâm asistanlığına tayin edildi. 1968'de İstanbul Tuzla Piyade Okulu'nda başladığı askerlik görevi iki yıl devam etti. Bu sırada garnizon içindeki caminin yapımına önemli katkılar sağladı. Terhisinin ardından 1970 yılı Mart ayında Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki asistanlık görevine döndü. İlgili mevzuata göre Muhammed et-Tancî'nin danışmanlığında hazırladığı *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı* adlı tezi tamamlayarak kelâm öğretim üyesi unvanıyla aynı enstitüye tayin edildi. Öğretim ve telif faaliyetleriyle diğer ilmi çalışmalarının yanında enstitüde eğitim ve öğretim kalitesinin yükselmesi için de yoğun çabalar harcadı. İstanbul Yüksek

İslâm Enstitüsü'nün Marmara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'ne dönüşmesi üzerine, daha önce hazırladığı öğretim üyeliği tezini doktora tezi olarak sundu ve ilgili mevzuat uyarınca kurulan bilim jürisinin olumlu raporuyla doktor unvanını aldı (1983). Aynı yıl kelâm ana bilim dalında yardımcı doçent, 1986'da doçent, 1988'de İslâm felsefesi, 1993'te kelâm ana bilim dalında profesör oldu. Akademik hayatı boyunca ana bilim dalı ve bölüm başkanlığı, yönetim kurulu üyeliği görevlerinde bulundu. 1989 ve 2004 yıllarında hacca gitti. 14 Ekim 2002 tarihinde emekliye ayrıldı. Emeklilik sonrasında tamamen ilmi çalışmalara ve kurucuları arasında yer aldığı *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin telif ve redaksiyon işlerine yoğunlaşan Bekir Topaloğlu, başından itibaren öncü rol aldığı ansiklopedinin hazırlanması sürecinde üstlendiği İnceleme Kurulu başkanlığı görevini ölümüne kadar sürdürdü. Bu faaliyetlerinin yanında, 1998-2003 yılları arasında İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inin tahkik ve tercümesini yaptı. 2003-2011 arasında aynı âlimin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinin ilmi neşrine yoğunlaştı. Bu eserin Türkçe'ye çevrilmesi çalışmalarına devam ederken 28 Şubat 2016 tarihinde beyin kanaması geçirdi. 10 Mart 2016'da Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde vefat etti. Aynı gün ikindi namazını müteakip Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Çamlıca Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedildi. Kadim arkadaşı Hayreddin Karaman'ın kıldıracağı cenaze namazına, aralarında çok sayıda arkadaşları ve öğrencileri ile sevenlerinin de bulunduğu büyük bir kalabalık katıldı. Birçok öğrencisi ve dostu onun vefatına tarih düşürmüş, Ahmet

Bekir Topaloğlu İSAM'daki çalışma odasında

